

листівки, забезпечує численним зоровим образами повноцінне існування в культурологічному контексті словесного виразу. Слово-символ як проміжна ланка між живописним образом предмета та його поетичним осмисленням концентрує породжені ним у автора та читача асоціації в єдиний комплекс духовного сприйняття. Завдяки цьому у слов'янській культурі ХХ століття по-новому утверджується бачення людини-у-світі як світу-в-людині.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Бокарева Ю.С.* Ексклюзивні поліграфічні можливості на поштових марках / Юлія Бокарева // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. – 2008. – №4. – С. 12-16;
2. *Вакуліч Д.А.* Листівки: історія, філософія, дизайн, технологія виготовлення / Вакуліч Д.А., Лазаренко Е.І., Петрик П.Б. – Львів: Українська академія друкарства, 2006. – 60 с.;
3. *Драч І.Ф.* Берло: книга поезій / Іван Драч; передм. І.М.Дзюби. – К.: Грамота, 2007. – 912 с. – (Бібліотека Шевченківського комітету);
4. *Инов И.В.* Судьба и музы Витезслава Незвала. По страницам воспоминаний, дневников, писем, рукописей / Игорь Инов. – М.: Худ. литература, 1990;
5. *Капранов С. В.* «Все Моногатаги» як пам'ятка релігійно-філософської культури доби Хейан: монографія / Сергій Капранов. – К.: Видавн. дім «КМ Академія», 2004. – 168 с.;
6. *Кулініч Т.О.* Інтермедіальні зв'язки в поезії Ігоря Калиниці / Тетяна Кулініч // Актуальні проблеми слов'янської філології: зб. наук. статей. – Вип. XVII: Лінгвістика і літературознавство. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2008. – С. 440-446;
7. Літературознавча енциклопедія. – Т. 2: Маадай-Кара – Я-Форма / авт.-упоряд. Ю.І. Ковалів. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 624 с.;
8. *Макаров А. О.* Світло українського бароко / Анатолій Макаров. – К.: Мистецтво, 1994. – 288 с.;
9. *Науменко Н. В.* Символіка як стильова домінанта української новелістики кінця ХІХ – початку ХХ століть: монографія / Наталія Науменко. – К.: НУХТ, 2005. – 204 с.;
10. *Незвал В.* Избранное: В 2-х т. – Т. 1: Стихи. Поэмы. Пьесы / Витезслав Незвал; пер. с чеш. – М.: Худ. литература, 1988. – 612 с.;
11. *Пісні Нового світу: улюблені вірші поетів США та Канади / упоряд. М. Стріха. – К.: Факт, 2004;*
12. *Хазрат Инайят Хан.* Учение суфиев: сборник / Хазрат Инайят Хан; пер. с англ. Н.В. Кияченко. – М.: Сфера, 1998. – 352 с. – (Суфийское Послание).

Осадця К.Є. (Київ, Україна)

Релігійна філософія та деякі аспекти державотворення у середньовічній Сербії

У статті коротко розглянуто слов'янську, зокрема сербську, релігійну філософію у її зв'язках з культурою, літературою та державотворчими процесами, акцентовано увагу на відмінностях філософії античності, західноєвропейського середньовіччя та середньовіччя слов'янського, наголошено на необхідності застосування сучасних методів наукового дослідження при роботі з середньовічним матеріалом та успішно цей підхід апробовано.

Ключові слова: середньовіччя, література, державотворення, міфологічний образ, міфологічна свідомість, свобода волі, свобода вибору, життя, комунікація, дискурс, християнство, феодалізм, візантійсько-римська боротьба.

В статтє кратко рассмотрена славянская, в частности сербская, религиозная философия в её связях с культурой, литературой и процессом становления государства,

акцентировано внимание на отличиях философии античности, философии западноевропейского и славянского средневековья. Указана необходимость применения современных методов научного исследования при работе со средневековым материалом, и этот подход успешно применён.

Ключевые слова: средневековье, литература, образование государства, мифологический образ, мифологическое сознание, свобода воли, свобода выбора, житие, коммуникация, дискурс, христианство, феодализм, византийско-римская борьба.

In diesem Artikel betrachten wir kurz die slawische, insbesondere die serbische, religiöse Philosophie in ihrer Beziehung zur Kultur, Literatur und den Prozess der Entstehung des Staates, akzentuieren die Unterschieden zwischen antiken Philosophie, die Philosophie des westeuropäischen und slawischen Mittelalter. Wir zeigen, dass die moderne Methoden der wissenschaftlichen Forschung bei der Arbeit mit den mittelalterlichen Material benutzt werden müssen, und dieser Ansatz wurde bereits erfolgreich angewandt.

Stichwörter: Mittelalter, Literatur, Entstehung des Staates, mythologische Bild, mythologische Bewußtsein, freier Wille, die Freiheit der Wahl, Viten, Kommunikation, Dyskurs, Christentum, Feudalismus, byzantinisch-römischen Kampf.

Розуміння сербської середньовічної літератури неможливе без осмислення життєдіяльності сербського середньовічного суспільства в основних буттєвих вимірах: державному, культурному, соціально-політичному. Особливу увагу привертають питання ментально-архетипного змісту етнічного, співвідношення цивілізації та етносу, культури та державності. Соціофілософське осмислення тих структурних змін, які відбувалися у суспільстві середньовічної Сербії, є необхідним також для розуміння духовних процесів, що стали ґрунтом для державотворення.

У сучасній гуманітарній науці, пов'язаній з дослідженнями соціокультурних та етнорелігійних постулатів у розвитку людської спільноти, важливого значення набувають дослідження специфіки загальнотеоретичного та соціокультурного змістів ментальності, яка, в свою чергу, часто є загально філософською категорією, що використовується для пояснення тих суспільних процесів, які переживає модерне суспільство [11, 5]. Разом з тим, як зазначає Я. Нехутова, при роботі над середньовічним текстом спеціаліст з медієвістики „повинен використовувати методи інтерпретації текстів та теорії сучасного літературознавства. Дослідники грецьких та латинських текстів, а також чеськомовних середньовічних пам'яток <...> вже осягли необхідність сучасного методу інтерпретації літературного твору, необхідність герменевтичного підходу, однак лише зрідка вчені застосовують його при вивченні <...> літературних творів епохи середньовіччя” [18, 27]. Підтримуючи цю точку зору, спробуємо розглянути та пояснити життя середньовічного сербського суспільства та державотворчі процеси у середньовічній Сербії через призму філософських ідей, притаманних цьому регіону. Також доцільно розглянути співвідношення цивілізації та етносу, культури, релігії та державності. Серби не народилися сербами, вони постали ними, причому не через принципові відмінності від інших мешканців Балкан у світобаченні, міфології тощо, а саме завдяки нормам власної міфологічної свідомості та буттєвому міфологічному образу. Тому недостатнім є вивчення середньовічної Сербії, зокрема, сербської релігійної філософії, лише через дослідження концепцій та вчень окремих персоналій, що репрезентують певну думку [11, 5]. Однобічний, вузький підхід не дає можливостей розкрити спосіб світобачення,

його підґрунтя, особливості, тенденції. На думку О.Я. Гуревича, саме „історія ментальностей претендує на установалення способів світосприйняття, які притаманні найрізноманітнішим членам суспільства. Вона відмовляє видатним діячам культури монополізувати та поодинокі репрезентувати суспільну психологію” [6, 10]? Одним з найголовніших питань, що постають в межах історико-філософського процесу, є питання диференціації історико-філософських концепцій, положень та вчень згідно з орієнтацією „Схід – Захід” [11, 6]. Окремою галуззю у цьому процесі є слов'янська, зокрема, південнослов'янська – болгарська, сербська та ін.

Саме рух ідей у греко-слов'янському регіоні ставить перед нами цікаві питання, які ще не мають відповідей. Чому слов'янська релігійна філософія існувала і існує у формі позараціонального? Чому саме слов'янська філософія від початку і протягом всього свого існування є екзистенційною, звертається і обґрунтовує саме проблему становлення людини, розгортання її сутнісних сил, її духовності, моральності? Чому слов'янська філософія існує у формі постійного звертання до етичних проблем? Відповіді на ці питання закладені ще у середньовічних творах, причому філософські ідеї, викладені в них (наприклад, міркування Доментіана про свободу вибору) на століття випереджають побудови філософів нового часу. І хоча звертання до давніх часів та середньовіччя допомагає розв'язати багато питань, ще більше їх воно ставить. Ми вже згадували про винятковий вплив міфологічної свідомості та міфологічного образу на формування етносу та подальшу соціокультурні процеси. Проте відновити та виявити особливості ментальних структур, що народилися у міфологічній свідомості майбутнього сербського етносу ми не можемо – величезний масив південнослов'янської міфології втрачений. У більшості випадків ми можемо вдатися лише до нижчих проявів міфологічної свідомості – звичаїв, ритуалів, обрядів.

„Міфологічна свідомість – це злиття минулого з сучасним, це творення й органічне включення старого до нового, а не тільки боротьба; це внутрішня пов'язаність культури, її певна замкненість. І справа не в конкретному змісті первісної культури, а в закономірностях народження її форм” [11, 6-7].

Коли постає питання про мислення та світобачення пересічного середньовічного серба, це є тією особливою, специфічною духовною сферою, яку важко зрозуміти та пояснити людині початку XXI століття. Середньовічна людина має певну умовну систему розуміння „зовнішнього”, „свого” та „чужого” (як до речі, і людина сучасна). Саме у межах цієї системи відбувається ототожнення речі та процесу, речі та її якостей. Час виступав у вигляді простору, а простір сприймався як речі. Вже згадуваний міфологічний образ – „де втілення просторово-чуттєвого сприйняття, яке реалізується у певній предметності, ... конкретна реальність певної людини, це створений нею світ, в якому вона живе, це світ, який має своє, незалежне ... буття” [11, 7].

Період сербського середньовіччя характеризується насамперед переходом цієї частини південнослов'янського світу від племінної розмитості до державної системи, долученням її до загальнохристиянської цивілізації. Як наслідок – на арену виходить народ, згуртований міцною централізованою владою та єдністю релігійної свідомості. Попереду на нього ще чекають важкі часи, трагедії і розчарування, княжі уособиці та п'ятсотрічне турецьке поневолення. Але у його пам'яті назавжди залишаться ідеали цієї величкої епохи. З нею він буде порівнювати своє сьогодення і майбуття, своє місце та призначення у світовій історії.

Сутність політичних процесів, що відбуваються у період сербського

середньовіччя, загалом вкладається у формулу гегелівської тріади: племінна демократія – великокняже самовладдя – удільна система (про тріаду в філософії Гегеля та про триступеневий розвиток див. [1, 52-69; 17]).

Про розрізнені південнослов'янські племена нам відомо небагато; їхнє суспільне життя відрізнялося патріархальністю та простотою. Центром всього була родова сім'я. Члени її проживали в одному спільному будинку, під суворою батьківською опікою. Між сім'ями існував певний поділ праці (ковальство, чинбарство, ткацтво тощо). Однак головним заняттям родової сім'ї було рільництво. На базі сусідських зв'язків формувалася спільнота – задруга, яка в свою чергу входила у міжспільнотне утворення – плем'я. Поступово ці процеси призвели до формування ранньофеодальної держави та, як уже згадувалося, до впровадження єдиної державної релігії – християнства [3, 252-272].

Універсальне за своїм духом християнство з самого початку – по мірі свого поширення та вкорінення – об'єднувало різні етноси та багатоетнічні держави, утворюючи новий тип світосприйняття та породжуваної ним культури. Саме християнство, на відміну від численних вірувань раннього Середньовіччя відкривало шляхи самоусвідомлення кожної окремої особистості, а через неї та посередництвом неї – спільноти, народу. Вказуючи дорогу до порятунку, воно саме врятувало Європу після того, як був зруйнований світ античності та прийшла епоха варварського розорення. Воно вистояло у цю пору, як вистояло у час римських гонінь, зберігши та розвинувши не лише власну іудейсько-євангелічну традицію, але і частину сприйнятого нею реінтерпретованого греко-римського культурного спадку. На цій християнській – наднаціональній, об'єднуючій культурно різнорідний на етнічно різнонародний світ – основі виникали та розвивалися нові (по відношенню до власне християнської традиції) культури окремих народностей. В силу такого генезису та подальших зумовлених ним шляхів історичних змін зрозуміти кожну окрему національну культуру можна лише у єдності універсального та національного [10, 11-12].

„З того часу, як Юстиніан прийняв владу над Римською імперією,* – пише Прокопій Кесарійський, – гунни, слов'яни та анти роблять майже щорічно набіги... аж до передмість Візантії". Причому перші походи слов'ян на Візантію відносять до 493, 499 та 502 років [8, 50]. „Настільки далекі походи слов'ян свідчать про достатньо високий економічний рівень..., розпад родоплемінних стосунків, посилення влади вождів-князів та ріст дружини..., а також про інтенсивне злиття різних дрібних племен... Недарма, починаючи з VI-VII ст., у східних письменників набуває поширення єдиний термін – слов'яни" [8, 51].

VII-IX віки слід характеризувати як перехідний період до ранньофеодальної держави. „Всередині племені розвиваються стосунки панування та підпорядкування, причому цей процес супроводжується процесом інтеграції племен, підпорядкування одних племен іншим, а племінних союзів – владі більш могутнього союзу або владі... князя" [8, 52]. Становлення та розвиток нової феодальної формації, без сумніву, потребувало такого ідеологічного оформлення, як проголошення єдиної державної релігії [8, 57].

Правильно оцінити місце молоді країни у структурі християнського світу можна лише з урахуванням церковно-політичної боротьби кінця X-XI ст. Цей період історії

* Роки царювання Юстиніана 527-565 н.е.

християнства характеризується інтенсивною боротьбою двох церковних центрів – Візантії та Риму. Кожна з них називала себе вселенською. Рим вимагав підкорення всіх решти церков, вважаючи себе єдиним повновладним хазяїном та розпорядником в усьому світовому християнстві. Кафедра Петра ... головує „над всіма церквами у світі; первосвященик цієї Римської кафедри у всі часи повинен вважатися вищим та славнішим всіх священників всього світу...” [12, 334]. Візантія, зі свого боку, не могла залишатися байдужою до устремлень папи стати головою християнського світу [5, 66].

Зрозуміло, що сербський володар, так само, як і київський князь, остерігався потрапити у залежність від Риму, бо це загрожувало великою небезпекою. „Прийняття християнства від Риму означало появу в новохрещених державах єпископів, призначених папою і залежних від нього, а не від місцевих правителів, що загрожувало владі останніх. Разом з тим впроваджувалося богослужіння латинською мовою, яка ставала офіційною не лише для церковних, але і для державних та освітніх установ, що затримувало розвиток самобутніх національних культур. Візантія ж, навпаки, не домагалася заборони використання місцевих мов ні в богослужінні, ні в інших сферах суспільного життя” [5, 66].

У Центральній та Південно-Східній Європі пізніші безпосередні впливи Візантії зустрічалися та конкурували з діяльністю місіонерів романо-германського світу, що мало наслідки і для слов'янських племен (Балкани були середовищем проживання греко-романо-слов'янських етносів, землі півнішої Австрії та східної частини Німеччини – етносів германо-романо-слов'янських) [10, 17-18].

Загроза існуванню візантійської культури та сам державний занепад Візантії прийшли не з боку іншої цивілізації, а зсередини самого християнства [10, 18]. Четвертий хрестовий похід, що мав на меті звільнити Святу Землю, внаслідок абсолютно земних цілей політики звернувся проти християнських побратимів. Константинополь був взятий штурмом (1203), розграбований та розорений західним Хрестовим військом... Папа Інокентій III встановлює тут латинський папірхат [10, 19].

Взагалі, все, що відбувалося у культурному та духовному житті Візантії та Риму – центрах двох духовних кіл Європи, набувало локального резонансу і на їх периферіях. Іноді він був дуже специфічним в силу місцевих умов, особливо там, де східне та західне християнство знаходилися у безпосередньому контакті. Для слов'янського ареалу це були Балкани, Чехія, Польща та Південно-Західна Русь – тобто абсолютна більшість племен та народів, що складала поняття середньовічної Славії. Тут візантійський Схід та латинський Захід взаємо сполучувалися особливо інтенсивно. Найяскравішим проявом цього процесу є, наприклад, на слов'янському католицькому Півдні глаголична традиція в Хорватії, яка „збереглася аж до ХХ ст.” [16, 184]. У свою чергу, проникнення латинської агіографії на Русь, незважаючи на конфесійні антагонізми, проглядається аж до кінця XIII ст. [10, 19-20]. Цю взаємодію руйнують історичні катаклізми, що навалюють ззовні на візантійську частину Європи: спочатку монголо-татарське нашествя на Русь, потім – в кінці XIV ст. – завоювання Оттоманською Портою Болгарії та Сербії, а протягом першої половини XV ст. – самої Візантії [10, 21].

Християнська цивілізація на відміну від інших з самого початку формувалася як багатобарвна та різноваріантна, спираючись на живий спадок високорозвинених культур іудаїзму, грецької та римської античності [10, 13].

Возз'єднання слов'янства з побратимами за праїндоевропейською спільнотою, що прийняли християнство раніше, відбувається поступово і, згідно із збереженими

свідченнями, охоплює смугу часу від VI ст. (на землях, які прилягали до Босфору) до кінця XII ст. (після підкорення датчанами острова Рюген) [5, 14].

В руслі цього процесу у слов'янських народів, що формувалися протягом Середньовіччя з окремих племен, виникало мистецтво письмового слова, поява літератур, принципово відмінних від первісної усної народної літератури. Ця – своя – первісна література була частиною праслов'янської культури, її породженням у сюжетно-змістовому, жанро-стильовому та усно-мовному аспектах буття, так само, як у сфері суспільного функціонування. Письмова ж література була плодом універсального за своєю суттю християнства, а принципово нова форма її існування була пов'язана як з новим (надетнічним та позаетнічним) типом світосприйняття, так і з багатющою іудео-античною традицією писемно-літературної культури. Безпосередньо сприйнята та по-своєму розроблена християнською тримовністю (давньоєврейська, давньогрецька, латина), вона у найближчій (візантійське коло) та у більш віддаленій (латинське коло) перспективі сприяла виникненню національних (локальних) писемних мов, будучи для них як власне філологічним, так і філософсько-естетичним пунктом співвіднесення, колодязем еталонів, дзеркалом моделей творчості, спільних для християнського мистецтва слова стильових канонів та жанрових зразків [10, 14-15].

Поступовий процес християнізації духовної культури етносу набуває двоспрямованості: місцева традиція звернулася до християнства, а місцеве християнство – з метою наближення універсальних цінностей і пов'язаних з ними понять до народу – звернулася до його локальних етнічних традицій, від яких раніше відверталось, ре інтерпретуючи їх у дусі християнства та прикладаючи християнські мотиви та образи до місцевих – усталених та звичних [10, 16].

Хрещення серби прийняли з Константинополя, а не з Риму, незважаючи на наполегливі вмовляння та прохання папської курії. Це пояснювалося головним чином специфікою взаємовідносин світської і духовної влади на Заході та у Візантії. З моменту розпаду імперії Карла Великого (середина IX ст.) західна церква вперто домагалася вищості над світською владою Римські ієрархи відверто стали на шлях папоцезаризму та теократії. У відповідності із вченням про „два мечі”, сформованим ще папою Геласієм I (V ст.), вони проповідували, що обидва мечі, духовний та світський, вручені Богом церкві та знаходяться у її розпорядженні; один вживається для церкви, а другий – самою церквою; один – священством, другий – королями та воїнами, але з волі та за рішенням священства.

Вивищенню папства немало сприяли „Лжеісидорові декреталії” – мистецьки сфальсифіковані тексти послань та канонів, що нібито належали римським ієрархам перших віків християнства та підтверджували верховенство папи у справах як церковного, так і світського правління. Декреталії загострили і без того складні стосунки між церквою та державою на Заході, стали джерелом безкінечних смут та розбратів у католицькому світі.

Теократичні претензії римських пап отримали відповідне ідеологічне обґрунтування у церковному вченні про державу. Відповідно до цього вчення, спочатку ніякої держави не було, і люди перебували під безпосереднім піклуванням самого Бога. Але через незлічені гріхи, вчинені ними, Бог відмінив своє піклування, і люди були змушені організуватися у державу. Отже, держава є не чим іншим, як плодом гріха, творінням безбожного язичництва, а світська влада, в свою чергу, - це породження „князя світу цього”, диявола. „Хто не знає, - писав один з найбільш переконаних поборників цієї

точки зору папа Григорій VII, - що влада королів та князів походить від тих, хто не знає Бога, які гордістю, хизацтвом, підступністю, вбивствами, коротше – різноманітними злочинами отримали її від диявола, щоб у сліпій пристрасті та нестерпній гордині та неправді панувати над собою подібними”. І далі він підсумовує: „Папа настільки перевищує імператора, як сонце перевищує місяць, а тому влада апостольського трону стоїть набагато вище, ніж могутність королівського престолу”.

Зрозуміло, що сербські володарі, що мріяли про посилення централізації, не могли відчувати потягу до західного християнства, що докорінно підривав святість мирської влади. Тому вони були змушені віддати перевагу ідеології візантизму, що ґрунтувалася на культурі імператора (василевса).

Що ж собою являє візантизм, що укріпив твердиню сербської середньовічної монархічної державності?

Як уже було зазначено, стрижнем ідеології візантизму є культ імператора. Його влада визнавалася божественною, боговстановленою. Це був „керманіч, що направляє усіх до затону господнього”. Саме церковне завдання зумовлювало зміст усіх його діянь. Згідно до Іоанна Дамаскіна (VIII ст.), „справа імператора передусім” – вчити людей зберігати праведність та боятися Бога, наvertsаючи підданих до християнства. Другою справою імператора визнавалася „чеснота благодіяння”: він міцно тримає в руках „жермо справедливого правління”, захищає всіх вдів та сиріт. Вище за все ставилася сталість його у благочестивих міркуваннях – про віру, милосердя тощо, тому що яким він є для своїх підданих, таким він є і в очах Господа. Якщо імператор ухилиється від виконання божественних законів, роблячи законом власні міркування або власний характер, то він уже й не цар зовсім, а тиран, предтеча Антихриста. Таким чином, імператор посідав найвище місце в політичній ієрархії візантійського суспільства, але не як особа, не як людина, а як втілена воля Бога.

Цим визначалося його ставлення до церкви та патріарха. Хоча серед духовенства поширеною була теорія симфонії влади, тобто автономізації повноважень церкви та держави („одній із них творець Господь доручив опікуватися душами, а іншій – керувати тілами”), тим не менш у реальній практиці церковна ієрархія цілком залежала від волі імператора. Це гарно видно з чину поставлення патріарха. По смерті першоїєрарха імператор видавав повеління митрополитам про обрання наступника. Митрополити збиралися на катикументах (соборах) в храмі Св. Софії і намічали трьох кандидатів на патріаршу кафедру, імена яких повідомлялися імператору. Той робив свій вибір і оголошував одного з них патріархом. Якщо ж його не влаштовував жоден з представлених кандидатів, він відкидав їх усіх та призначав на найвищу церковну посаду власного претендента, причому митрополити покійрно та повністю приймали його рішення. Така практика дозволяла суворо тримати у вузді духовну владу, не даючи їй можливості вступати у конфронтацію з володарями мирськими. „Ніщо не повинне здійснюватися у святішій церкві проти волі та наказів імператора”, - наголошував у VI ст. патріарх Мина. Це переконання незмінно зберігалось і в пізніші часи. „Імператор, - сказано в одній візантійській хроніці XII століття, - є для церкви найвищим паном та хранителем віри”.

Така структура влади повністю відповідала політичним прагненням Сербських володарів, і тому, зважившись на ідеологічну реформу, правитель обрав для себе візантійську модель влади.

Отже, сербське середньовіччя – це насамперед епоха становлення держави,

культури, переходу від задруги до ранньофеодальних відносин, а також епоха прийняття християнства, причому християнства візантійського, та, як наслідок, зміни світоглядної парадигми суспільства. В контексті візантійсько-римської боротьби Сербія посідала важливе місце з огляду на її розташування та особливості суспільно-політичних процесів, що відбувалися всередині неї. Ця боротьба відбилася і на формуванні сербської середньовічної літератури та деяких її специфічних рис, а також входженню сербської літератури до гомогенного регіону світу слов'янського православ'я.

Заслугує на увагу думка Драголюб Поповича, що „вихохана у монастирях, які користувалися повним захистом та підтримкою володарів та високого дворянства, писана монахами, які самі найчастіше походили з владарюючого класу, середньовічна література сербського народу звісно ж повинна була бути вірним вираженням сербського феодального суспільства та слугувати найперше його ... інтересам” [9, 9].

Власне, цікавою є паралель між цим періодом розвитку сербської державності та Італією часів Макіавеллі та його поглядами на політику та релігію. Макіавеллі гарно бачив, відчував та розумів силу релігії, її соціальну функцію, її консерватизм та владу над думками та серцями віруючих і тому закликав повсюдно використовувати цю силу для загального добра, особливо для об'єднання та укріплення держави. Виходячи з цього, Макіавеллі настійно рекомендував головам республік або царств зберігати основи релігії, що їх підтримує. Якщо вони будуть заохочувати та пригножувати те, що виникає на благо релігії, навіть якщо вони самі вважають це обманом та брехнею, то їм буде легко зберегти свою державу релігійною, а значить – доброю та єдиною. Хоча у „Державці” він наводить безліч прикладів хибної політики пап, і помилки ці пояснює тим, що Ватикан свої інтереси завжди ставив вище від загальнонаціональних інтересів Італії (див. [7; 13]).

Отже, після прийняття християнства та набуття церквою статусу легітимної організації міняється світоглядна парадигма суспільства, що тягне за собою необхідність заміни язичницького пантеону на щось нове. Цим новим стають триєдиний Бог та святі. Культ святих активно та плідно використовується церквою для зміцнення своїх позицій в очах суспільства, а також світської владою (хоча це розділення досить умовне, оскільки в Сербії того часу часто світська і церковна влада була зосереджена в одних руках) з метою доведення легітимності правителя, прав його на престол тощо. Необхідно враховувати, що сам феномен святих є набагато складнішим і багатограннішим, ніж подано у цій статті, і при його розгляді у жодному разі не можна обмежуватися лише цими рамками його використання, функціонування та інтерпретації.

Комунікація між церквою (у середньовіччя невіддільною від держави) та віруючими, що складала основну масу тогочасного сербського суспільства, набуває особливо великого значення з огляду на тогочасну модель державної влади. Становлення держави було пов'язане із змінами у її структурі, а також у структурі приватного життя суспільства. Кожна з таких змін потребувала свого ідеологічного оформлення, повинна була бути сприйнятою людьми. Каналом комунікації між церквою та людиною стали життя святих. Будучи проявом духу, ця література виражала духовні потреби індивідів та спільноти, яку вони складали. Освітлюючи всі сторони буття, відповідаючи на питання, які воно ставило перед особистістю та суспільством того часу, ця література – універсальна за своєю суттю, а тому внутрішньо багатоманітна та різнофункціональна – в залежності від свого призначення [10, 29-30].

Вся історія людства, постання світу, сам космос розглядалися завжди крізь

призму Біблії та християнської догми. Основною метою середньовічного мистецтва та науки було переконати людей, що людина з її незначним розумом не може без божої допомоги зрозуміти таємниці свого існування на землі, а ще менше може сама керувати своєю долею [9, 8]. Інакше кажучи, сербська середньовічна література, зокрема житійна, була важливою складовою нарративного церковно-суспільного та державно-суспільного дискурсу.

Для середньовічного мислення порівняно з наступними епохами ієрархічна побудова світу особливо помітна та значуща. Підкреслено ієрархічно організована структура суспільства, так само, як і структура літературних жанрів (сумарну чотирнадцятисегментну систему жанрів давньої сербської літератури див. у [15, 164–171]). Чим вища сходинка ієрархії, тим вищий ступінь сакральності. На верхівці ієрархії текстів знаходиться Священне Писання. Життя, за М.І. Толстим, посідають третє місце після конфесійно-літургійної та конфесійно-гімнографічної літератури [15, 168]. Образ правильного, морального життя середньовічній людині описує різного роду повчально-моралістична література [2, 173]. Специфіка кожного окремого тексту розкривається у характері співвіднесення з метатекстом християнського світосприйняття, в особливостях освоєння та засвоєння загального християнського спадку, у прояві місцевого (етнічного) та індивідуального (неповторного, оригінального) начала при „прочитанні” цього універсального метатексту [10, 31].

Життє орієнтує читача у світовому розділенні на два протилежних табори: царство диявола та царство Бога. У цьому останньому сполучені і майбутнє царство небесне для праведників, і сакральна держава Христа, що продовжується „у часі цьому”, де він – вседержитель, володар, вершина будь-якої ієрархії.

Як зазначає Б. Берман у [2, 173-182], будь-який подвиг в агіографії є подвигом віри та підкорення Богу. Як для апостола Павла все (у тому числі віра) не має користі, якщо не мати любові, так для його середньовічного нащадка ні в чому немає користі без підкорення Богу. Підкорення тут виступає категорією духовного життя: диявол підкорює людину, яка через свій вільний вибір може змінити господаря та підкоритися Богові. У житті неможливо змусити когось впасти чи покаятися, але людина завжди може зробити цей вибір самостійно. У цьому зв'язку доцільно згадати життє Драгутина, а також життя св. Сави, зокрема, написане Доментіаном. Перехід від міфологічної свідомості до філософської культури відбувається через естетизацію міфу, через концентрацію певних моральних рис у постаті героя. Цю концепцію можна простежити як у казках, де герой постійно робить вибір між Добром та Злом, так і в життях. „Те, що у сфері божественного присутнє як внутрішній порядок і те, що перешкоджає людям як чужа непохитна сила – це світ долі, щле, в якому кожен має свою частину, межу. Тільки герой піднімається до прийняття своєї долі” [4, 92]. Тут з'являється ще одна ідея, властива слов'янській релігійній філософії: зло обов'язково повертається до людини, яка його заподіяла, причому у збільшеному масштабі. Цей принцип обґрунтовується у зв'язку з тим, що одна людина не може карати іншу. Покарання та винагороди – це функції Бога, і тому лихо має сприйматися як даність. У світлі цієї тези канонізація мучеників постає у новому світлі: вони не є героями, але вони не чинять опору своїм вбивцям та є прикладом сприйняття світу таким, яким він є, що є найвищою покорою перед Богом. Це не фаталізм, це небажання захищати себе

насильницькими методами, тому що це зло, яке вони були б змушені нести через все своє життя. Ця філософія потім буде розвинена у працях Ф. Достоєвського, П. Флоренського, В. Соловйова, М. Бердяєва та ін.

Слов'янська, зокрема руська та сербська, релігійна філософія відмінна від філософії західної у ставленні до свободи волі та свободи вибору (і це в XI – XIII століттях!). Якщо, наприклад, Августин обґрунтовує вчення про визначеність, то в межах слов'янського світобачення все залежить від вільного вибору. Розуміння (зокрема, Іларіоном на Русі та Доментіаном у Сербії) свободи волі цілком відмінне від античного культу сильної особистості та ґрунтується абсолютно на інших тезах, ніж ті, що були викладені, наприклад, Платоном. Людина слов'янська вільна у виборі шляху, що може вести і до спасіння, і до падіння. У Платона гармонію творили розум, мужність і розсудливість, а в Іларіона і слідом за ним Доментіана – благодать, свобода волі і совість [14, 227].

Літературний житійний дискурс безпосередньо та тісно пов'язаний із суспільно-політичними процесами, що відбувалися у середньовічній сербській державі, підтримував фізичне підданство божому помазаніку внутрішнім підданством церкви як намісництву Бога на землі. Проте житійна література служила не лише комунікативним мостом між церквою, державою та суспільством, але й зачіпала значно глибші струни у душах людей, викликала естетичну насолоду у читачів, взагалі була феноменом, без якого було б неможливим формування подальшої літератури та культури Сербії у тому вигляді, у якому вони є зараз.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Асмус В.Ф.* Диалектика необходимости и свободы в философии истории Гегеля // Вопросы философии.— 1995.— №1; 2. *Берман Б.И.* Читатель жития (агиографический канон русского средневековья и традиции его восприятия) // Художественный язык средневековья. – М., 1982; 3. *Власто А.П.* Запровадження християнства у слов'ян. Вступ до середньовічної історії слов'янства. – К., 2004; 4. *Гайдєнко В.П.* Тема судьбы и представление во времени в греческом мировоззрении // Вопросы философии. – 1969. – №9; 5. *Голубуцький П.В.* Православ'я: хрещення Русі – правда і вигадки. – К., 1981; 6. *Гуревич А.Я.* Категории средневековой культуры. – М., 1984; 7. *Долгов К.Н.* Гуманизм, возрождение и политическая философия Николо Макиавелли. – М., 1982; 8. *Дулуман Е.К., Глушаков А.С.* Введение христианства на Руси: легенды, события, факты. – Симферополь, 1988; 9. Из наше књижевности феудалног доба / Уредник Бошко Новаковић. Предговор др Драгољуб Поповић. – Сарајево, 1954; 10. История литературы западных и южных славян. – Т. 1: От истоков до середины XVIII века. – М., 1997; 11. *Конотоп Л.Г., Швед З.В.* Слов'янська релігійна філософія: головні особливості та динаміка руху ідей. – К., 2006; 12. *Лебедев А.П.* История разделения церквей в IX, X и XI веках. – СПб., 1905; 13. *Макиавелли Н.* Государь. – М., 2003; 14. *Стіпушко О.М.* Софія Київська. Українська література Середньовіччя: доба Київської Русі (X-XIII ст.) – К., 2002; 15. *Толстой Н.И.* История и структура славянских литературных языков. – М., 1988; 16. *Толстой Н.И.* Становление хорватской литературы и литературный регионализм в XVI-XVIII вв. // Славянские литературы в процессе становления и развития. – М., 1987; 17. *Яценко Н.Е.* Толковый словарь обществоведческих терминов. – СПб., 1999; 18. *Nechutová J.* Latinská literatura českého středověku do roku 1400. – Praha, 2000.